

Такі різні діти...

Тривога, яку відчують вчителі, учні, батьки у вересні, коли відбувається знайомство дитини з навчальним закладом, важко описати словами. Вчителям важливо познайомитись з дітьми, відчути та визначити їх типологічні особливості, знайти відповідний, індивідуальний шлях до кожного учня. Оскільки, лише з індивідуальним підходом до кожної дитини можливо досягти високих результатів як у навчанні так і вихованні...

Все частіше звучить поняття «група ризику». Спробую охарактеризувати основні підгрупи таких дітей, дати поради для роботи та індивідуального підходу до цієї групою дітей

Гіперактивна дитина. Якщо говорити детально, то в перекладі з латинської мови «активний» – означає діяльний, дієвий, а грецьке слово «гіпер» вказує на перевищення норми. Гіперактивність у дітей виявляється невластивою для нормального, відповідного розвитку дитини неухвальною, імпульсивністю. Якщо дитина гіперактивна, то труднощі зазнає не лише вона сама, але і її оточення: батьки, однокласники, вчителі. Такому такій дитині необхідна своєчасна допомога, інакше надалі може сформуватися асоціальна або навіть психопатична особа: відомо, що серед малолітніх правопорушників значний відсоток складають гіперактивні діти.

Допомога гіперактивній дитині – це дуже складний процес, і багато підводних каменів на шляху до повного відновлення.

Що ж таке гіперактивність і як ми, дорослі – батьки, вчителі - повинні скоректувати свою поведінку, щоб допомогти процесу соціалізації гіперактивної дитини?

Під гіперактивністю прийнято розуміти занадто неспокійну фізичну і розумову активність у дітей, коли збудження переважає над гальмуванням. Лікарі вважають, що гіперактивність є наслідком дуже незначного ураження мозку, яке не визначається діагностичними тестами. Отже, ми маємо справу з мінімальною мозковою дисфункцією. Ознаки гіперактивності виявляються у дитини вже в ранньому віці. Надалі його емоційна нестійкість, непосидючість і агресивність часто приводять до конфліктів в сім'ї і школі.

Найяскравіше гіперактивність проявляється у дітей в старшому дошкільному і молодшому шкільному віці. У цей період здійснюється перехід до ведучої, учбової, діяльності і в зв'язку з цим збільшуються інтелектуальні навантаження: від дітей потрібні уміння концентрувати увагу на тривалішому відрізку часу, доводити почату справу до кінця, добиватися певного результату. Саме в умовах тривалої і систематичної діяльності гіперактивність заявляє про себе дуже переконливо. Батьки раптом виявляють багаточисельні негативні наслідки непосидючості, неорганізованості, надмірної рухливості свого малюка і, стурбовані цим, шукають порад психолога.

Психологи виділяють наступні ознаки, які є діагностичними симптомами гіперактивних дітей:

1. Неспокійні рухи в кистях і стопах. Сидячи на стільці, дитина корчиться, звивається.

2. Дитина не може спокійно сидіти на місці, коли від нього цього вимагають.

3. Легко відволікається на сторонні подразники.
4. Насилу чекає своєї черги під час ігор і в різних ситуаціях в колективі (на заняттях, під час екскурсій і свят).
5. На питання часто відповідає, не замислюючись, не вислухавши їх до кінця.
6. При виконанні запропонованих завдань випробовує складнощі (не пов'язані з негативною поведінкою або недостатністю розуміння).
7. Насилу зберігає увагу при виконанні завдань або під час ігор.
8. Часто переходить від однієї незавершеної дії до іншої.
9. Не може грати тихо, спокійно.
10. Багато говорить.
11. Часто заважає іншим, пристає до тих, хто її оточує (наприклад, втручається в ігри інших дітей).
12. Часто складається враження, що дитина не слухає.
13. Часто втрачає речі, необхідні в дитячому саду, школі, удома, на вулиці.
14. Інколи здійснює небезпечні дії, не замислюючись про наслідки, але пригод або гострих відчуттів спеціально не шукає (наприклад, вибігає на вулицю, не озираючись по сторонах).

Діагноз вважається правомірним, якщо наявні щонайменше вісім - дев'ять зі всіх симптомів. Так, маючи досить хороші інтелектуальні здібності, гіперактивні діти відрізняються недостатністю мовного розвитку і тонкої моторики, зниженим інтересом до придбання інтелектуальних навиків, малювання, мають деякі інші відхилення від середніх вікових характеристик, що приводить до відсутності у них інтересу до систематичних, вимагаючих уваги занять, а значить, і, майбутньою або справжньою учбовою діяльністю.

За даними психологів, гіперактивність серед дітей від 7 до 11 років в середньому складає 16,5%: серед хлопчиків – 22%, серед дівчаток – близько 10%.

Психологічні поради вчителю

- Не забороняйте дитині стояти під час уроку, якщо їй це потрібно.
- Давайте їй можливість рухатись на уроці (доручіть витирати дошку, впроваджуйте фізкультхвилинки).
- Ніколи не приказуйте, не примушуйте, але також і непотрібно підлещуватися перед такою дитиною. Достатньо буде попросити, можливо декілька разів.
- Назавжди відмовтесь від читання нотацій. Така дитина буде тільки нервувати, але ніяких висновків при такому підході для себе не зробить. Краще поставити запитання про можливі наслідки такої поведінки, або самому розказати учневі схожу історію, при цьому ніяк не звинувачуючи його у тому що трапилось.
- Під час уроку зведіть до мінімуму усі відволікаючі фактори. Для цього перш за все, виберіть для дитини оптимальне місце за партою – у центрі класу напроти дошки.
- Дозувати учню виконання великого завдання, розбивати його на окремі частини. Контролювати етапи виконання роботи кожній із них.

- Така дитина набагато краще впорається із більш важкими але цікавими, динамічними завданнями, ніж з довгими і нудними. Тому готуючись до уроку вчитель може розробити для таких дітей індивідуальні завдання, або зробити сам урок більш динамічним.

- Не пред'являйте збільшених вимог такому учню.

- Не доручайте йому масу справ водночас (староста, редактор газети та інші можливі ролі) Звісно, такі діти полюбують нести велику відповідальність, і навіть якщо це в них добре виходить, така загрузка підриває їх і без того нестабільний емоційний стан. Зупиніться на чомусь одному, своєчасно змінюючи види діяльності.

- Корисним буде надавати такій дитині робити одну вправу, але на певний час, щоб вона могла його виконати.

- У разі агресивної поведінки, або після конфлікту, якщо дитина зовсім не намагається разом з вами аналізувати ситуацію та знайти вихід, дайте їй можливість побути на самоті, подумати самотійно. Вона обов'язково визнає свою провину та зробить необхідні висновки. При цьому, якщо дитина категорично відмовляється просити вибачення, запропонуйте їй замість цього зробити щось приємне та несподіване на знак примирення.

- Намагайтеся ніколи не казати дитині різке «НІ» та замість заборони пропонуйте вибір.

- Завжди знаходьте час щоб вислухати таку дитину, та спробуйте не критикувати її розповідь.

- По можливості ігноруйте визиваючі вчинки дитини, та заохочуйте до хорошої поведінки.

- Давайте можливість таким учням покричати на перерві, таким чином діти знімають слабкість та гнів.

- Під час уроку намагайтеся якомога більше контролювати свою власну поведінку, свої емоції.

- Якщо учень порушує дисципліну, замість зауваження знайдіть для нього запитання або доручіть щось зачитати вголос, пожартуйте, змініть вид діяльності.

Агресивна дитина.

Ми часто стикаємося з тим, що наші діти поведуться так, що шкодить іншим у фізичному чи моральному плані. Часто така поведінка є наслідком дитячої агресивності. Загалом, слід розрізняти два поняття: агресія і агресивність. Агресія з'являється у момент небезпеки і виступає в якості захисту, а агресивність — це риса характеру, що виникає у дитини на певному підґрунті та утримується протягом тривалого часу.

Агресивна поведінка з'являється у дитини, як правило, внаслідок переймання її з інших джерел. Такими джерелом може стати:

- сім'я. Тут може проходити вивчення агресивної моделі поведінки та її закріплення.

- спілкування з ровесниками. Тут часто проявляється агресивна модель поведінки, оскільки в іграх «без правил» застосовується єдине правило: «я сильніший — мені все можна».

- символічні приклади. Не секрет, що телебачення несе велику кількість негативної інформації, зокрема у художніх фільмах бачимо велику кількість агресії. (Дж. А. Вілкінз підрахував, що на одну звичайну годину на екрані припадає 9 актів насилля, а на одну годину дитячих мультиків — 21 акт насилля.)

Психологи виділили кілька діагностичних критеріїв, за якими можна визначити наявність агресивності у дитини. Якщо у дитини протягом 6-ти і більше місяців наявні 4 з даних нижче критеріїв, то можна вважати, що їй властива така риса, як агресивність.

- 1- Часто (частіше, ніж інші діти в її оточенні) втрачає над собою контроль.
- 2 - Часто сперечається та свариться з дітьми і дорослими.
- 3 - Навмисно дратує дорослих, не хоче виконувати їх прохання.
- 4 - Дитина заздрісна та високомірна.
- 5 - Часто дратується, злиться, вдається до бійок.

Для того щоб виділити дитину з агресивною поведінкою, потрібно вдатися до такого методу дослідження, як спостереження. Щоб краще зрозуміти таку дитину, необхідно знати, як вона почуває себе в середовищі, та спробувати зрозуміти її внутрішній стан. Варто знати, що діти з агресивною моделлю поведінки погано володіють своїми почуттями, окрім гніву; сприймають навколишній світ як ворожий; не оцінюють свою поведінку як агресивну; часто мають слабкий тип темпераменту; мають високий рівень тривожності; мають неадекватну самооцінку, часто низьку; відчувають себе відкинутими суспільством.

Коли такі діти потрапляють до класного колективу чи гуртків, то завданням вчителя є допомогти дитині позбутися цієї негативної риси характеру, а найкращим шляхом для цього є психологічні тренінги-ігри. Вони є доволі простими в проведенні та цікавими для дитини. Такі тренінги часто використовуються практичними психологами і є доволі актуальними для нас.

Яку поведінку дитини прийнято пояснювати агресивністю? Часто б'ється з однолітками, може стукнути маму чи бабусю, рве і ламає речі, кричить, лається, погрожує, ображає тварин. Так, все це - зовнішні ознаки агресивної поведінки. Тільки от це не причина називати дитину агресивною.

Агресивність як риса характеру, як особистісна особливість і проблема властива для не великого числа дітей. В інших випадках за зовні схожою поведінкою може ховатися безліч різних причин. У них і потрібно розібратися в першу чергу.

Перш за все, потрібно сказати про те, що агресія - це все-таки реакція на певну ситуацію. Причому ситуацію, так чи інакше, для дитини негативну. З одного боку, звичайно, цю ситуацію важливо побачити і правильно поставитися до неї. Адже інакше реакція може закріпитися і перетворитися вже в стійку рису характеру. З іншого боку, не варто робити з агресивної поведінки дитини трагедію. Потрібно пам'ятати про те, що найчастіше така поведінка виявляється в період вікових криз (3-4 роки, 6-8 років, 13-14 років). А значить, швидше за все, вдало пройде.

Є просте, але дуже важливе розуміння агресії. Агресія - це поведінка, заснована на емоції гніву, злості. Це перше питання, на яке повинні відповісти

собі батьки: як відчуває дитина гнів, що при цьому робить? Стислі кулаки, напружений вираз обличчя, стиснуті зуби - ось ті ознаки, за якими легко це визначити.

Подивіться на поведінку однорічної дитини, вона боляче хапає маму за волосся. Часто вона цілком розслаблена, а в очах - не гнів, а щирі цікавість і азарт. Що зробить мама, як відреагує тато, що скаже бабуся - дитина досліджує світ. Нормальну поведінку маленької дитини, взагалі, часто плутають за зовнішніми ознаками з агресією.

Дитина потрапляє у великій новий колектив дитячого садка, школи і раптом стає "агресивним"? Частіше за все, це знову дослідження поведінки. Дитина визначає межі нового простору: чи можна тут кричати або кидати іграшки, а що буде, якщо підбігти і вдарити іншої дитини, а якщо кинути в нього піском і т.д. Стрес може підсилити ці реакції, але на основі справжнього гніву і злості в цей період дитина поводить не так часто.

До речі, якщо батьки самі частенько вдаються до агресії, щоб вирішити якусь ситуацію, навчити дитину іншому буде практично неможливо. "Якщо татові дозволено взяти ремінь, коли я в чомусь винен, то чому мені не можна стукнути цього хлопчика, якщо він робить щось не так?" - думає дитина.

Психологічні поради вчителю

- Пам'ятайте, що заборони, та підвищення голосу – самі неефективні способи у виправленні агресивності.

- Дайте можливість таким дітям своєчасно виплеснути напруження за допомогою фізкультурних хвилинок, читання вголос, хором тощо.

- Слідкуйте за своєю поведінкою, контролюйте свій гнів, не надаючи йому форми погроз та звинувачень.

- Важливо, щоб дитина зрозуміла, що вона потрібна в класі, що її цінують та приймають. А для цього вам необхідно дізнатися про інтереси та здібності такого учня, перевести активність у корисне русло.

- Таким учням слід частіше надавати можливість працювати в групах, де успіх залежить від колективної роботи, вміння спілкуватися, домовлятися.

- Один із самих корисних способів змінити поведінку дитини – це «піймати» її на хорошому вчинку. Кожен раз, коли дитина стримує себе і не починає бійку, просто відмітьте, що вона стала сильнішою. Дитина реагує на похвалу, користуйтеся цим, для того, щоб зробити добре відношення – звичкою.

- Введіть штрафні санкції. Це можуть бути додаткові домашні завдання, виключення із ради класу. Головне, щоб учень знав про можливі наслідки своєї поведінки.

- Допоможуть класні години, де піде мова про почуття, емоції та методи їх контролювання. Головне, щоб під час таких уроків було менше монологів (нотацій), але ні в якому разі не акцентуйте увагу класу на проблемних дітях.

Тривожна дитина.

Велике значення для успішного навчання підлітка в школі має психічне здоров'я, тобто стан психологічного, фізичного та соціального благополуччя. Основою складності підліткового віку є швидкий темп змін, що відбуваються в

цьому періоді. Підліток переживає за свою зовнішність, за те як його оцінять однолітки, за те, що сказати батькам тощо, що викликає тривожність.

Тривога – емоційний стан людини, що виникає в умовах несподіваностей як при затримці приємних ситуацій, так і частіше при очікуванні неприємностей. В основі феноменології тривоги, з точки зору сучасної психології, лежить переживання страху. Страх як будь-яка базова емоція (радість, гнів, відраза, презирство тощо) може варіювати у своїй інтенсивності, відповідно і в стані тривоги він може бути вираженим слабо, помірно і сильно.

Певний рівень тривожності – природна й обов’язкова характеристика активної діяльності особистості. У кожної людини є свій оптимальний рівень тривожності, тобто корисна тривожність. Особистість, у якої висока тривожність, схильна перебільшувати ситуацію загрози, що впливає на її самооцінку та життєдіяльність.

Психологічні поради вчителю

- Тривожну дитину необхідно постійно підбадьорювати, демонструвати впевненість у перемозі та можливості успіхів.
- Намагатися виховувати правильне відношення щодо результатів своєї діяльності. Вміння правильно оцінити себе.
- Спокійно та правильно відноситись до успіхів та до невдач. Не соромитись та не лякатись помилок, використовувати їх для розвитку.
- Формувати правильне відношення до діяльності та вчинків інших людей.
- Розвивати адекватне ставлення до оцінок, думок інших людей. Широко використовуйте музику, ігрові прийоми, рольові ігри.

Невпевнена дитина

Неуспішність, зовнішня байдужість, сором’язливість, незручність - прояви невпевненості у власних силах. Часто ми називаємо це «заниженою самооцінкою».

В дитини низька самооцінка, (зазвичай на основі флегматичного, меланхолічного типу темпераменту). Їй важко спілкуватися в групі дітей. При відповіді біля дошки «втрачає голос», можна помітити тремтіння рук. І це лише зовнішні ознаки, а внутрішні призводять до низького рівня запам’ятовування, уважності і як наслідок невдач у навчанні.

Як же виховувати впевнену у собі дитину, розвинути адекватну самооцінку? Перш за все, необхідно викликати у дитини почуття поваги до самої себе, гордості, на основі більш точного розуміння своїх достоїнств та недоліків; виховувати сміливість, бути самим собою та бажання досягти успіху.

Психологічні поради вчителю

- Пам’ятайте, що кожна дитина у вашому класі має право на помилку.
- Ніколи не зрівнюйте такого учня із іншими! Пам’ятайте, що будь-яку дитину можна зрівнювати тільки із самою собою (яка вона була на минулому уроці, а яка на цьому і, можливо, яка вона буде наступного разу).
- Частіше використовуйте групові форми роботи, колективні завдання. Але особливо корисною для таких дітей буде саме парна робота.
- Починаючи із початкової школи, не оберігайте дитину від повсякденних справ. Доручіть таким дітям полив квітів, створення газет, плакатів,

відповідальність за «щоденник поведінки». Але перед тим, як доручити такій дитині справу, переконайтесь, що це їй під силу. Нехай дитина частіше виконує різні за складністю завдання, отримає задоволення від зробленої праці, а також похвалу та підтримку від вчителя (по можливості від однокласників).

- Частіше задавайте завдання, що потребують спілкування: підготувати цікаві запитання для уроку.

- Використовуйте контакт погляду. Сором'язливі діти уникають його. Поступово привчайте дитину дивитися в очі співрозмовнику.

- Не намагайтеся вирішити за таку дитину будь яке питання. Це ще раз «докаже», що вона сама ні з чим не може впоратися.

- Слідкуйте за тим, щоб відзначати успіхи дитини. Але пам'ятайте, що похвала повинна бути відповідна дії.

- Якщо така дитина десь проявила ініціативу, підтримайте її. Нехай вона спробує себе в ролі лідера.

- Частіше використовуйте рольові ігри та театралізовані вистави, де дитині доведеться грати інших людей та відображати не свої почуття.

Надавайте можливість таким дітям спілкуватися із початковою школою. Зробіть таку дитину помічником у проведенні «цікавих перерв» у початковій школі, інтелектуальних та спортивних ігор для молодших школярів.

Повільна дитина

У наш час, коли кожна хвилина повна нової інформації, для того, щоб не пропустити щось дуже важливе, необхідно рухатися в прискореному темпі. Але в такому темпі можуть пересуватися далеко не всі, особливо, це не завжди просто дітям.

Хотілося б попередити педагогів про те, що повільність – одна з природжених властивостей темпераменту і вдіяти з цим нічого не можна. Можна лише допомогти таким дітям справлятися з вимогами, які пред'являє їм життя.

На основі помилок батьків (все зробити ШВИДКО за дитину) повільні діти потихеньку починають відставати від однолітків в розвитку. Адже розвиток – це не тільки прочитані книги і вміння вирішувати математичні приклади, але і корисні життєві навички, вміння обслуговувати себе в побуті.

Причина цього відставання зовсім не в здібностях, а в тому, що батьки не залишають повільним малюкам стільки часу, скільки їм треба, щоб навчитися. До того ж повільні діти не дуже конфліктні (вони часто просто не встигають розсердитися), тому менше за інших діток схильні стояти на своєму, вимагати у дорослих: «Я сам!»

Школа дарує дитині пізнання всього прекрасного у світі і одночасно вимагає хороших знань, швидкої реакції і високого темпу діяльності. Численні контрольні роботи вимагають, щоб учень укладався в певний час. Недописана вправа прирівнюється до неправильно виконаного завдання, і відмітка за нього ставиться відповідна.

Крім того, багато дітей можуть виправити невдачі контрольних завдань, активною роботою на уроці. У повільних дітей і такої можливості немає.

На уроках повільних дітей не видно і не чути. Тому, повільні діти часто відразу потрапляють в розряд слабких ще і тому, що відповіді на численні

інтелектуальні тести, що вимагають швидкості реакції, дають неправильні, їм просто не вистачає часу все обдумати.

Але якщо повільна дитина приступає до якої-небудь справи, то підходить до неї зі всією сумлінністю. І поступово це дає добрі результати. Знання, яких набуває така дитина, залишаються в її голові назавжди.

Особливо слід зазначити труднощі в навчанні, викликані особливостями темпераменту учнів, що відбиває своєрідність природної організації їх нервової системи. В першу чергу це стосується повільних дітей - дітей із флегматичним темпераментом. У навчальній роботі в них можуть виникнути певні труднощі, обумовлені їхніми індивідуально-типологічними особливостями:

- пропуск букв, складів, недописування слів і речень (унаслідок того, що учень-флегматик квапиться, щоб не відстати від класу);
- повільний темп письма, читання, рахування;
- невиконання письмових завдань у повному обсязі при обмеженні часу, відведеного на роботу;
- уповільнене протікання розумової діяльності.

Психологічні поради вчителю

- Пам'ятайте, що крик, роздратування, різкі зауваження тільки сильніше сповільнюють у дитини процес мислення. Враховувати це потрібно під час будь-якої роботи. І вчитель, і батьки повинні зовсім відмовитися від фраз: «Швидко розкажи мені визначення», або «Негайно виправи помилку». Дитина може прекрасно знати визначення і бачити помилку, але такий темп не дозволяє йому зібратися з думками. Якщо така дитина далі почує «Знов не вивчив», то занервує ще більше. І вже через декілька років навчання відстане зовсім.

- В роботі з такими дітьми слід враховувати важкість переключення на новий вид діяльності. Такому учню можливо доведеться пояснювати декілька разів одне й теж саме завдання. Але не перетворюйте пояснення у монолог, чим менше слів – тим краще. А для того, щоб він виконав його правильно слід надати більше часу. Так само, й домашні завдання слід робити не «всі разом», а по черзі з паузами 15-30 хвилин, щоб дитина встигла переключити увагу.

- Таких учнів потрібно попереджувати про зміну діяльності заздалегідь, щоб він зміг настроїтися на наступну роботу. Наприклад, ви можете сказати: «Через п'ять хвилин ми закінчуємо писати і будемо працювати за підручником».

- Коли говорите намагайтеся встановити з таким учнем візуальний контакт. У деяких дітей виробляється свого роду імунітет на вказівки «здалеку».

- Якщо ви викликали учня відповідати (але ні в якому разі не робіть це на початку уроку), спробуйте не перебивати його, дати зібратися з думками і відповісти.

- Таким учням просто необхідні факультативи, додаткові заняття, або позаурочна допомога батьків. Набагато легше буде вчитися такій дитині, якщо вдома з нею будуть хоча б трохи розбирати наступну тему. Тоді на уроці з'явиться можливість «встигати», слухати та розуміти вчителя. Якщо цього не робити, з часом накопляться проблеми, а дожинати таким дітям особливо важко.

- Придивіться за учнем, можливо ви помітите, що якісь завдання він навмисно робить повільніше за інші. Можливо, таким чином він намагається здобути вашу увагу, а можливо йому подобається ця робота! В цьому разі ви можете порадити батькам віддати дитину в ту чи іншу студію, групу, гурток саме за її бажанням (такі діти рідко самі говорять про свої схильності).

- Разом з батькам привчайте дитину слідувати за часом, робити завдання за годинником (збиратися, гуляти, робити уроки...) та поступово зменшувати час.

- Даруйте позитивні емоції. Дитина від дорослого чекає уваги і робить усе, щоб ви відмітили саме його. Увага може бути позитивною, або негативною. Цікаво, що діти більше реагують на інтенсивність емоцій, ніж на їх характер. Таким чином, якщо ви скажете: «Сьогодні ти впорався вчасно» - це буде «трійка» по шкалі позитивної уваги, а ось, якщо ви збільшеним тоном скажете «Ти можеш робити це швидше! Тебе чекає весь клас» , - це вже вісім по шкалі уваги (на цей раз – негативною). Ось чому таким дітям потрібна збільшена позитивна увага.

- Якщо ви помічаєте, що дитина зробила щось швидко, навіть відкрила з усіма щоденник, хвалить її за швидкість та ефективність. Цим правилом кожен день повинні користуватися і батьки. Якщо дитина не буде боятися помилитися, вона стане більш організованою.

- Батьки можуть досить ефективно користуватися системою «зірок». Суть цієї гри досить проста: купуються зірки (наклейки) та календар з великими цифрами. І кожен раз, коли учень швидко зробить домашню роботу – цей день відмічається зіркою. До того ж складається умова, про накопичення певної кількості зірок. Якщо дитина впорався із завданням – отримує приз.

- На перервах такі діти майже завжди спокійні. Вихователям часто здається, що вони нічим не займаються. Так воно і є, і вам потрібно прийняти таку поведінку за нормальну, тобто не робити зауважень, не нав'язувати власну думку. Якщо для дитини створити оптимальні умови, така поведінка з часом зміниться і в середній школі таких проблем майже не буде.

Успіху у пізнанні учнів...

Укладач Оксана Тимофіюк, методист,
який відповідає за психологічну службу
закладів освіти